

Inna NEGRESCU-BABUȘ. *Limba română în condițiile diglosiei* (Studiu diacronic). Chișinău, Tipografia Elan Poligraf, 2015, 192 p.

Despre diglosie și bilingvism s-a scris și s-a discutat mult în literatura de specialitate, îndeosebi în sociolingvistica occidentală, inclusiv în cea americană. În domeniul dat au fost publicate mai multe studii și articole, majoritatea autorilor abordând diverse probleme importante de glotopolitică și planificare lingvistică, preconizate atât în țările civilizate, cu o democrație avansată, cât și în cele ce s-au eliberat de curând de dependența colonială. Cu toate acestea, în spațiul postsovietic, firește și în cel pruto-nistean s-a examinat doar sporadic problema în cauză, deși anume aici noile state ce au apărut în urma prăbușirii Uniunii Sovietice s-au confruntat și continuă să se confrunte cu anevoioase probleme de sociolingvistică. Prin urmare, era necesară o lucrare de sinteză despre relațiile dintre limbă, cultură și societate cu aplicare la arealul pruto-nistean. În acest sens monografia semnată de dna Inna Negrescu-Babuș, doctor în filologie, este bine-venită și oportună sub toate aspectele. Ea vine să completeze un gol simțit de mai mult timp în sociolingvistica basarabeană.

Ținem să subliniem din capul locului că prezenta lucrare este o cercetare valoroasă ce impresionează prin diversitatea și vastitatea subiectelor investigate, prin bogăția materialului teoretic și faptic extras cu mare grijă din

diverse surse și profunda lor cunoaștere, prin comentariile competente și pline de sugestii, prin subtilitatea observațiilor, rigoarea argumentării deducțiilor și a concluziilor, prin ampla bibliografie adusă la zi (286 de izvoare scrise în limbile română, engleză, rusă, franceză, italiană, spaniolă și germană), prin atitudinea diferită față de o opinie sau alta. De asemenea, merită să fie menționată expunerea logică, într-o frumoasă limbă română literară, terminologia adecvată, caracterul riguros și sistematic al aranjării materialului în capitole și paragrafe. Cele patru capitole sunt încheiate astfel, încât fiecare se prezintă ca o parte integrantă a unui întreg bine chibzuit.

Studierea în contextul actual al globalizării a unor fenomene lingvistice precum dinamica limbii, diglosia, bilingvismul, plurilingvismul etc. are o importanță deosebită în cadrul comunităților ce tind spre integrarea în Uniunea Europeană. În această ordine de idei, studiul monografic de față examinează minuțios un subiect pe cât de actual și controversat, pe atât de delicat și sensibil – problematica limbilor în contact și rolul și consecințele contactului cu alte idiomuri în evoluția limbii române. Un loc aparte ocupă *diglosia*, fenomen ce antrenează în discuție, în mod inevitabil, plurilingvismul, contactul dintre limbi etc. E lăudabil faptul că chiar de la început, paralel

cu definirea termenilor și sintagmelor terminologice precum calc lingvistic, contact lingvistic, creolizare, interferență, împrumut, limbi mixte, politică și planificare lingvistică, schimbare de cod, semicalc, substrat, superstrat etc., se insistă asupra delimitării conceptelor de *bilingvism* și *diglosie*, propunându-se ca punct de reper următoarele definiții:

Bilingvismul reprezintă comportamentul individului care apelează alternativ, din necesități de comunicare, la cele două idiomuri cunoscute.

Diglosia desemnează situațiile în care idiomurile aflate în contact sunt întotdeauna de nivel distinct (unul având statut sociocultural ridicat: varianta literară, iar celălalt un prestigiu scăzut: o variantă neliterară) și aparțin unei singure limbi, sau unor limbi diferite (p. 13).

Deși aceste noțiuni, sunt treptat dissociate, nu s-a ajuns până în prezent la o părere unanimă a specialiștilor. Subiectul rămâne în continuare deschis, fiind sursa mai multor controverse.

Primul capitol, intitulat *Din istoricul problemei: diglosia și bilingvismul în cercetările lingvistice* (p.19-52) include o analiză amănunțită a bibliografiei și înglobează lucrări și opinii dintre cele mai diverse. Natural, în centrul atenției s-au aflat lucrările cu referire specială la limba română, semnate de cercetători mai vechi (d.e., G. Weigand, Th. Capidan, Al. Philippide, I. Iordan, B. P. Hasdeu, Em. Petrovici, S. Pușcariu, Al. Rosetti, I. Lobiuc etc.), și contemporani (E. Coșeriu, M. Sala, Gr. Brâncuș, S. Berejan, N. Corlăteanu, N. Raevschi, A. Ciobanu, Gh. Moldovanu, L. Colesnic-Codreanu etc.). Examinarea unor aspecte

ce țin de limbile în contact, bilingvism, diglosie, poate fi observată în cele mai vechi lucrări dedicate dialectelor românești sub-dunărene. Majoritatea cercetătorilor au demonstrat prezența bilingvismului și a diglosiei la vorbitorii aromâni, istororomâni și meglenoromâni. Aceste fenomene, după cum conchide Inna Negrescu-Babuș, „sunt consecințe directe sub influența și presiunea limbilor oficiale; prezența numeroaselor împrumuturi din limba B; apariția unor calcuri și semicalcuri după modelul limbilor oficiale; manifestarea interferenței de coduri în contextul sociocultural specific acestor vorbitori”, (p. 53). În același timp, numărul mare de publicații româno-slave i-a permis autoarei să delimiteze precis perioadele în care au avut loc contactele lingvistice româno-slave, să facă unele observații valoroase referitoare la adaptarea elementelor lexicale slave la limba română și să stabilească în ce măsură aceste împrumuturi au fost implicate în procesul de integrare.

În capitolul al II-lea *Preliminarii teoretice și metodologice privind contactul dintre limbi* (p. 53-88) se face, după cum anunță și titlul, fundamentarea teoretică și metodologică a conceptelor și problemelor esențiale legate de contactele lingvistice (= limbile în contact). Analiza definițiilor în aspecte teoretice cu privire la contactele lingvistice, printre care: contactele lingvistice și tipurile lor; diglosia – inegalitatea distribuirii; bilingvismul și tipologia sociolingvistică, psihologică, lingvistică și culturală a acestuia; interacțiunea, urmare a contactului, văzută ca proces (interferență lingvistică) și ca rezultat (substrat, superstrat, rolul contactului lingvistic în

formarea și evoluția limbilor în raport cu factorii interni; bilingvismul și diglosia ca rezultat al contactului dintre limbi.

Reflectând numeroase aspecte legate de sincronia și diacronia limbilor, din punctul de vedere al autoarei, obiectul principal de studiu îl constituie contactele, fenomen sociologic ce antrenează în primul rând limbile în interacțiune, stimulează mai multe procese și schimbări active, în marea majoritate a cazurilor prin bilingvism, care produc interferențe, iar în consecință în limbile contactante se selectează tot felul de împrumuturi, au loc influențe, procese comune, evoluții convergente. În această ordine de idei, „conceptul de *contact lingvistic* trebuie tratat în modul cel mai larg al limbii. Astfel, această noțiune nu ar trebui identificată doar cu noțiunea de bilingvism sau cu reducerea contactului la interacțiune, cu limitarea ei la noțiunea de substrat sau de împrumuturi” (p. 54).

În circumscrierea contactului lingvistic, noțiunile de bilingvism, plurilingvism și diglosie, în viziunea dnei Inna Negrescu-Babuș sunt esențiale. Considerate ca fiind sinonime, din punct de vedere etimologic, aceste noțiuni au început să fie treptat disociate, dar fără să se ajungă la o părere unanimă a specialiștilor. Pornind de la modelul individual-social, se afirmă pe drept cuvânt că *bilingvismul* ține de compartimentul individului care apelează alternativ, din necesități de comunicare, la cele două idiomuri cunoscute. În timp ce *diglosia* desemnează situațiile în care idiomurile aflate în contact sunt întotdeauna de nivel distinct (unul având statut sociocultural ridicat: varianta literară; celălalt – prestigiu

scăzut: o variantă neliterară) și aparțin fie unei singure limbi, fie, respectiv unor limbi diferite (p. 87).

Privite dinamic, în diacronie, realitățile desemnate prin termenii de bilingvism și diglosie nu au decât o stabilitate relativă în cadrul comunității lingvistice.

Un loc deosebit în acest capitol ocupă *substratul*, definit de acad. Al. Graur „limba părăsită, din care mai apar în cea nouă, ici și colo, unele elemente” (p. 68). Elaborată încă în secolul trecut de romaniști, teoria substratului, adică influența etnică și lingvistică a elementului autohton, a fost adeseori invocată ca una din cauzele care a asigurat transformările produse în sistemul limbilor romanice în comparație cu latina. Astfel, în procesul romanizării limba autohtonilor și-a restrâns treptat întrebuintarea, de la cadrul familial până la dispariția totală. Drept argument este prezența celor circa 90 de cuvinte autohtone sigure în vocabularul limbii române și cazurile de sinonimie dintre cuvintele traco-dace și cele latine, care s-au menținut până astăzi datorită specializării semantice. Investigațiile ulterioare au demonstrat că influența exercitată de substrat e posibilă în toate compartimentele limbii, chiar și în cele considerate închise, precum morfologia și fonetica. Desigur, teoria substratului explică și multe alte schimbări produse în limbile romanice ca urmare a contactului dintre latina populară și limbile din diferite provincii ale fostului Imperiu Roman.

Este îmbucurător faptul că nu s-a trecut cu vederea contribuția incontestabilă a eruditului nostru compatriot, specialist de mare autoritate în materie de lingvistică teoretică

– Bogdan Petriceicu Hasdeu, pe care l-a preocupat permanent importanța elementului autohton la formarea limbii și a poporului român. Aici cititorul poate găsi gânduri originale, prezumții și demonstrații valabile până astăzi despre: efectele bilingvismului între două popoare diferite („amestecul primar” și „amestecul secundar”); reconstrucția din limba dispărută trebuie să fie nu numai fonetică, ci și lexicală și semantică; criteriile de stabilire a provenienței dacice a elementelor lexicale din limba română; caracterul autohton și latin al păstoritului; problema substratului etc. (p. 71-78). Natural, nu toate rezultatele cercetărilor lui Hasdeu asupra elementului autohton sunt acceptate astăzi de specialiști, dar nici unul dintre lingviștii care l-au urmat nu au contribuit mai mult la cunoașterea acestui domeniu.

În același timp trebuie să amintim că autoarea are dreptate când afirmă, cu titlu de concluzie, că „elementele autohtone din limba română mai rămân a fi un compartiment insuficient studiat de către cercetători. Chiar dacă bibliografia existentă demonstrează că numeroase aspecte au fost tratate, soluționarea unor probleme ce țin de substratul traco-dac rămân doar în faza de simple ipoteze și presupuneri. Această dificultate care apare în cazul unor asemenea cercetări vine din necunoașterea limbii de substrat la care să poată fi raportate presupusele elemente nelatine din limba română. Faptele care atestă traco-daca sunt extrem de puține, de aceea nu ne permitem explicarea sigură a unor cuvinte românești autohtone. În spațiul actual al cercetărilor se acceptă cu certitudine că româna a păstrat din substratul traco-dac circa 90 de cuvinte” (p. 136).

În cel de-al III-lea capitol *Fenomenul de diglosie în istoria limbii române*, dna Inna Negrescu-Babuș studiază diglosia din punct de vedere diacronic începând cu perioada latino-dacică și continuă până în 1989, cu referire la limba română.

Au fost investigate următoarele perioade: perioada latino-dacică, româno-slavă (cu subcapitolele: contacte româno-bulgare și româno-ucrainene), etapa româno-rusă în Basarabia (perioada 1812-1918, 1940-1989).

Diglosia latino-dacică (sec. I-V e. n.) este argumentată prin cele aproximativ 90 de cuvinte autohtone sigure (adăugându-se și vreo 50-60 de cuvinte, considerate cu probabilitate aparținând fondului autohton) și de cazurile de sinonimie dintre cuvintele traco-dace și cele latine, care s-au menținut în vocabularul limbii române (cf. *caș* și *brânză*, *ai* și *leurdă*). Majoritatea cercetătorilor care au studiat substratul românesc au ajuns la concluzia că cele mai supuse elemente românești moștenite din traco-dacă sunt cele care au corespondențe identice sau asemănătoare în limba albaneză. Comparația cu albaneză reprezintă o cale metodologică în identificarea elementelor preromane din română. Influența substratului traco-dac asupra latinei carpato-dunărene s-a manifestat nu numai în vocabular, ci și în alte compartimente ale limbii. Compartimentul mai puțin investigat rămâne a fi și sintaxa.

Influența slavă a fost una dintre cele mai puternice influențe manifestată asupra limbii române în epoca veche. Contactul dintre români și slavi a avut loc atât în nordul, cât și în sudul Dunării, începând cu secolul IX. Slavii de la Nordul Dunării au fost treptat asimilați de romanici,

proces care foarte probabil s-a încheiat în secolul XIII. Cercetătoarea examinează în cadrul acestui capitol fondul lexical de origine slavă comun răspândit în dialectele românești. Concomitent stabilește periodizarea lor.

Contactele dintre limbile română și bulgară au fost îndelungate și complexe, rezultând din raporturile lingvistice și extralingvistice dintre cele două popoare, de-a lungul secolelor. În consecință, în limba română au pătruns numeroase împrumuturi și elemente din alte compartimente ale limbii (p. 98-108).

Influența ucraineană asupra limbii române a început în sec. XI-XII. Fenomenul s-a manifestat majoritar la nivelul graiurilor teritoriale dacoromâne, printr-un contact direct. Pe primul plan se plasează împrumuturile lexicale, mai ales, substantivele. Au rămas urme adânci, de asemenea, în cadrul apelativelor și toponimiei (p. 112). Numărul cel mai mare de împrumuturi este concentrat direct în zonele de contact între cele două populații.

Tot în capitolul respectiv este dezbătut pe larg contactul lingvistic româno-rus sub raportul pe care rusa l-a exercitat asupra limbii române, consecințele acestuia în limba vorbită din Basarabia, politica lingvistică promovată de Imperiul Țarist (1812-1918) și mai târziu de cel sovietic în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (1940-1989). În acest interval de timp dezvoltarea și utilizarea celor două limbi (româna și rusa) s-au realizat fără întreruperi în condițiile unui bilingvism comunitar, numit de autoare *bilingvism instituționalizat* (p. 25), raportul dintre

ele modificându-se ca urmare a evoluției istorico-politice a regiunii. Acest tip social de bilingvism presupune un statut diferențiat ale limbilor în contact, fapt ce rezultă din rolul pe care statul îl atribuie fiecărei limbi în parte. Astfel, după ocuparea forțată de către ruși în 1812 a Basarabiei, sfera de utilizare a limbii române din teritoriul dintre Prut și Nistru a fost restrânsă într-atât încât s-a ajuns la interzicerea ei totală în administrație, învățământ, biserică. Țarismul a promovat în ținut o politică dezastruoasă de rusificare și deznaționalizare, de izolare totală național-culturală față de românii de peste Prut. Deoarece cititorul basarabean cunoaște, mai mult sau mai puțin, consecințele tragice ale ocupației, în timp de 106 ani, din economie de spațiu nu le vom comenta.

După 1940, în urma anexării Basarabiei la spațiul sovietic, rusa, susținută de administrația comunistă locală, devine limbă de stat, dominantă, iar cea a băștinașilor majoritari – limbă subordonată. În cazul dat sistemul limbii dominante pune presiune asupra celei subordonate. În acea vreme se promova în Republica Moldova, la nivel de stat, bilingvismul național-rus – așa-zisul „bilingvism armonios” – obligatoriu în realitate numai pentru băștinași, nu și pentru ruși. Aplicarea în practică a acestui bilingvism unilateral, asimetric, se soldează, cel puțin, cu oprimarea psihologico-lingvistică a autohtonilor de către reprezentanții vorbitori de limba rusă. Aceasta era, de fapt, o continuare a politicii de rusificare, de urgentare a procesului de „amestecare” a popoarelor din URSS, care trebuia să culmineze

cu generarea unei suprastructuri ce ar fi vorbit o singură limbă – cea rusă. În plus, limba română, fiind-i reduse funcțiile sociale la maximum, a ajuns într-o situație deplorabilă. Procesele de rusificare și sovietizare se făceau prin diferite metode: exterminarea sau izgonirea cadrelor naționale; reducerea planificată a instituțiilor de învățământ românești și creșterea numărului de școli, de grădinițe, de creșe rusești sau mixte, care până la urmă tot rusești erau; stimularea pe toate căile a căsătoriilor mixte ca modalitate camuflată de rusificare; aducerea masivă a specialiștilor din imensul imperiu sovietic, începând cu cadrele de conducere și terminând cu măturătorii de străzi etc.

În capitolul al IV-lea, purtând titlul *Manifestări ale interferenței lingvistice* (p. 139-166), dna Inna Negrescu-Babuș elucidează problema pătrunderii unor elemente străine în limbă ca urmare a interferenței. Atenția lingvistei este concentrată asupra formelor de manifestare a interferenței la nivel lexical, compartimentul cel mai flexibil și mai deschis inovațiilor. Fiind strâns legat de contactul cultural și de mentalitate, vocabularul este primul care se modifică la contactul dintre două limbi, dialecte, graiuri. Au fost analizate doar câteva

forme de manifestare a interferenței: împrumutul, calculul (p. 142-146), și schimbarea de cod (p. 161-166), tratate de specialiști nediferențiat, deși, după părerea autoarei distincțiile sunt imperios necesare.

Un compartiment aparte este dedicat graiurilor românești din mediul diglosic (graiuri din Bucovina, Ucraina, Transnistria, Bulgaria, Republica Moldova, Rusia) – p. 150-160, în care se constată o modificare continuă a acestora, iar gradul de asimilare a românilor din afara țării, de către populația majoritară a țărilor respective, variază de la o zonă la alta. Principalii factori implicați în acest proces sunt determinați de gradul de intensitate al contactului dintre cele două etnii, limitarea, lipsa aproape totală a școlilor cu predare în limba române etc.

La sfârșit, nu putem să nu amintim de recomandările bine-venite pentru cazurile de diglosie referitoare la limba română. Subliniem încă o dată că lucrarea prezentată în aceste notițe reprezintă un studiu important nu numai pentru sociolingviști, ci și pentru politicienii din Republica Moldova. Astfel, vă îndemnăm pe toți la lectură.

Teodor COTELNIC
Institutul de Filologie al AȘM
(Chișinău)